

Assessing the influence of EU economic conditionalities on Turkey's emergence as an economic power (1980–2020)

Homeira Arianmehr, PhD student in International Relations, Department of Political Science, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. aryanmehrhomeyra@gmail.com

Alireza Soltani, Corresponding Author, Associate Professor, Department of Political Science, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran soltani12@gmail.com

Hamidreza Shirzad, Associate Professor, Department of Political Science, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran h.shirzad@yahoo.com

Article Info

Article Type:
Research Article

Date received:
2025/03/09

Date approved:
2025/08/13

ABSTRACT

Turkey initiated its accession process to the European Union during the same decade. the EU accession process has played a significant role in shaping Turkey's transformation into an emerging economic power over the past three decades. Given this context, the central research question of the present study is as follows: How has Turkey's EU accession process—with its specific institutional and economic requirements—influenced objective indicators of economic development and the country's status as an emerging economic power during the period 1980 to 2025? To address this question, the following hypothesis is proposed: Although Turkey has not achieved full EU membership, the institutional and economic standards imposed by the accession process—particularly through conditionality mechanisms in areas such as trade liberalization, privatization, improvement of the business environment, attraction of foreign direct investment, and enhancement of competitive infrastructure have contributed to sustained economic growth and the elevation of Turkey's position as an emerging economic power in the international system..

Cite this Article: Aryanmehr, H. , Soltani, A. and Shirzad, H. (2025). "Assessing the Influence of EU Economic Conditionalities on Turkey's Emergence as an Economic Power (1980–2020)". *International Relations Researches*, 15(2), 37-63. doi: 10.22034/irr.2025.518583.2699

© Author(s)

Publisher: Iranian Association of International Studies

DOI: 10.22034/irr.2025.518583.2699

Introduction

Turkey's transformation from a largely state-controlled and crisis-prone economy into an emerging economic power represents one of the most prominent development trajectories among middle-income countries. Since the 1980s, Turkey has implemented structural reforms aimed at liberalizing its economy, promoting privatization, and integrating into global markets. Simultaneously, Turkey pursued accession to the European Union, a process that, despite remaining incomplete, has exerted a significant influence on its economic policies and strategic development. EU membership aspirations created an external framework of conditionalities that shaped domestic policy-making, governance reforms, and institutional strengthening. These conditionalities were not merely formal prerequisites for membership; they functioned as mechanisms for promoting sustainable economic growth, enhancing competitiveness, and aligning Turkey with international economic norms. This article examines how Turkey's engagement with EU economic conditionalities has influenced its evolution as an emerging economic power, emphasizing the interplay between external incentives and domestic developmental strategies. It explores the question of how conditionalities in trade liberalization, investment promotion, privatization, and institutional capacity have contributed to Turkey's economic modernization, structural reforms, and positioning in the global economy. By analyzing these dynamics, the study contributes to understanding how strategic integration into regional economic frameworks can accelerate domestic development even without formal membership.

Methodology

This study employs a qualitative, descriptive-analytical approach to examine the influence of EU economic conditionalities on Turkey's economic emergence. Data were collected through extensive library research, analysis of official reports, academic publications, and international datasets from organizations such as the World Bank, IMF, OECD, and WTO. The research focuses on key indicators reflecting economic growth, investment, trade performance, institutional reforms, and competitiveness. Using process tracing and documentary analysis, the study identifies causal relationships between the EU's conditionality mechanisms and structural economic transformations in Turkey. The methodology allows for integrating historical, institutional, and policy perspectives, offering a comprehensive understanding of the conditionality-driven development process.

Theoretical Framework

The study draws upon three complementary theoretical perspectives. First, the developmental state theory emphasizes the central role of state-led strategic planning

and policy coordination in driving economic modernization, highlighting how governments can direct resources and implement reforms to achieve sustained growth. Second, the EU conditionality framework provides insight into how external requirements and standards act as incentives for candidate countries to reform domestic institutions, policies, and regulatory structures. Conditionalities cover areas such as trade liberalization, privatization, investment promotion, and governance improvement. Third, new regionalism theory contextualizes Turkey's integration efforts within broader regional and global economic networks, illustrating how regional organizations can influence domestic trajectories and promote structural convergence. Together, these frameworks explain how Turkey's developmental state strategies were reinforced and shaped by EU conditionalities, creating a dynamic interaction between domestic policy-making and external incentives that underpins Turkey's emergence as an economic power.

Discussion

Turkey's economic transformation demonstrates the synergistic effects of domestic reforms and external incentives. EU conditionalities functioned as both a roadmap and a catalyst for structural change, guiding policy decisions across key sectors. Trade liberalization facilitated the integration of Turkish markets into global networks, enhancing export capacity and competitiveness. Privatization and regulatory reforms improved efficiency in previously state-dominated sectors, while measures to attract foreign investment strengthened capital inflows and technological transfer. Institutional reforms aligned domestic governance structures with international norms, fostering policy coherence and enhancing investor confidence. These processes collectively enabled Turkey to diversify its economic base, reduce dependency on state-led interventions, and develop a more resilient, export-oriented economy. While full EU membership has not been realized, the adherence to conditionalities has effectively embedded EU-inspired standards into Turkey's economic governance, demonstrating that external incentives can shape domestic trajectories even in the absence of formal institutional inclusion. This experience highlights the importance of strategic engagement with regional institutions, illustrating how conditionality mechanisms can serve as drivers of reform and modernization. It also underscores the interplay between domestic political will and external pressures, showing that sustainable development requires a combination of internal commitment and alignment with external standards. The Turkish case provides valuable lessons for other developing countries seeking to leverage regional and international frameworks to accelerate structural reforms, improve competitiveness, and enhance global integration. By linking conditionality compliance to measurable policy outcomes, the study illustrates the potential of institutionalized external influence to complement domestic developmental

strategies, ultimately reinforcing Turkey's position as an emerging economic power within a complex global landscape.

Conclusion

The study confirms that EU economic conditionalities have played a decisive role in Turkey's emergence as an economic power. Although formal EU membership has not been achieved, Turkey's compliance with conditionality requirements fostered structural reforms, institutional strengthening, and economic modernization. Conditionalities incentivized liberalization of trade, privatization, investment promotion, and the enhancement of governance frameworks, facilitating integration into global economic networks. The Turkish experience highlights the dynamic interaction between domestic developmental strategies and external institutional pressures, demonstrating that strategic engagement with regional organizations can accelerate reforms and elevate a country's international economic status. Furthermore, the findings illustrate that external conditionalities can serve as effective mechanisms for promoting long-term sustainable growth, even when formal institutional recognition is absent. For policymakers in developing countries, the Turkish case underscores the importance of leveraging external frameworks to guide domestic reform, optimize policy outcomes, and strengthen global competitiveness. Ultimately, Turkey's trajectory illustrates that a proactive developmental state, in conjunction with carefully navigated external incentives, can successfully transform national economies, enhance institutional capacity, and establish a robust foundation for emerging economic power status. The study emphasizes that strategic alignment with regional and international standards is not merely an administrative procedure but a central driver of economic development, offering critical insights for countries pursuing similar pathways of structural transformation and integration into the global economy.

Keywords: Turkey, European Union, Economic Development, Emerging Power, Developmental State

تأثیر الزامات اقتصادی اتحادیه اروپایی

بر فرایند تبدیل ترکیه به قدرت نوظهور اقتصادی (۲۰۲۰-۱۹۸۰)

حمیرا آریانمهر، دانشجوی دکتری روابط بین الملل، گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

aryanmehrhomeyra@gmail.com

علیرضا سلطانی، نویسنده مسئول، دانشیار گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

soltani12@gmail.com

حمیدرضا شیرزاد، دانشیار گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

h.shirzad@yahoo.com

چکیده	درباره مقاله
<p>ترکیه از دهه ۱۹۸۰ فرایند توسعه ای خود را آغاز کرد و از ابتدای قرن بیست و یکم به تدریج در قامت یک قدرت نوظهور اقتصادی قرار گرفت. این کشور در عین حال همزمان فرایند عضویت در اتحادیه اروپایی را از دهه ۱۹۸۰ آغاز کرد. هرچند این فرایند تاکنون (۲۰۲۵) به نتیجه نرسیده و حتی در دو دهه اخیر تضعیف نیز شده است با این حال، فرایند عضویت ترکیه در اتحادیه اروپایی عنصری فعال و موثر در سیاست گذاری ها و روندهای کلان ترکیه در ۳ دهه اخیر به خصوص تبدیل این کشور به قدرتی نوظهور اقتصادی بوده است با این مفروض سوال اصلی مقاله این است فرایند عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا، با دربرگیری الزامات نهادی و اقتصادی خاص، چگونه بر شاخص‌های عینی توسعه اقتصادی و جایگاه ترکیه به‌عنوان یک قدرت نوظهور اقتصادی در بازه زمانی ۱۹۸۰ تا ۲۰۲۵ تأثیر گذاشته است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌گردد که نیز الزامات و استانداردهای اقتصادی و نهادی اتحادیه اروپا در چارچوب فرایند عضویت ترکیه اگرچه منجر به عضویت نهایی این کشور نگردیده اما از طریق اعمال مشروط‌سازی در حوزه‌هایی نظیر آزادسازی تجارت، خصوصی‌سازی، بهبود فضای کسب‌وکار، جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تقویت زیرساخت‌های رقابتی، زمینه‌ساز رشد پایدار اقتصادی و ارتقای موقعیت ترکیه به‌عنوان یک قدرت نوظهور اقتصادی در نظام بین‌الملل شده است.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>کلیدواژه‌ها: ترکیه، اتحادیه اروپایی، توسعه اقتصادی، قدرت نوظهور اقتصادی، دولت توسعه‌گرا</p> <p>تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۵/۲۲</p>

استناد به این مقاله: آریانمهر، حمیرا، سلطانی، علیرضا و شیرزاد، حمیدرضا. (۱۴۰۴). تأثیر الزامات اقتصادی اتحادیه اروپایی بر فرایند تبدیل

ترکیه به قدرت نوظهور اقتصادی (۲۰۲۰-۱۹۸۰). پژوهش‌های روابط بین الملل، ۱۵(۲)، ۳۷-۶۳.

doi: 10.22034/irr.2025.518583.2699

© نویسنده(گان)

ناشر: انجمن ایرانی روابط بین الملل

مقدمه

تحول ترکیه از کشوری با اقتصاد بسته و بحران‌زده تا پیش از دهه ۱۹۸۰ به یک قدرت نوظهور اقتصادی در دهه‌های اخیر، یکی از بارزترین نمونه‌های توسعه موفق در میان کشورهای در حال توسعه به شمار می‌آید. اقتصاد ترکیه از اوایل دهه ۱۹۸۰ با اتخاذ رویکردی مبتنی بر آزادسازی، خصوصی‌سازی، و ادغام در اقتصاد جهانی، وارد مرحله‌ای نوین از اصلاحات ساختاری شد. این اصلاحات باعث شد تا ترکیه از یک اقتصاد متمرکز و مبتنی بر واردات به اقتصادی رقابتی و صادرات‌محور بدل گردد. در پی این روند، ترکیه توانست در دهه‌های بعد، به‌ویژه از ابتدای قرن ۲۱، در شاخص‌های کلان اقتصادی پیشرفت‌های چشمگیری کسب کند. میانگین نرخ رشد تولید ناخالص داخلی این کشور بین سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۶ حدود ۶.۶ درصد بوده و صادرات ترکیه از ۱۳ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۰ به بیش از ۲۵۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۳ افزایش یافته است. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نیز بین سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۴ به‌طور میانگین بیش از ۸۰۰ میلیون دلار در ماه بوده و در برخی مقاطع از ۱.۷ میلیارد دلار فراتر رفته است. همچنین ترکیه در شاخص‌های بین‌المللی همچون رقابت‌پذیری، توسعه انسانی و سهولت کسب‌وکار نیز جایگاه بهتری پیدا کرده است؛ به‌گونه‌ای که در سال ۲۰۱۹، در گزارش بانک جهانی، در رتبه ۳۳ از میان ۱۹۰ کشور قرار گرفت و شاخص توسعه انسانی آن نیز از ۰.۵۷۹ در سال ۱۹۹۰ به ۰.۸۳۸ در سال ۲۰۲۱ ارتقا یافته است.

ترکیه همزمان با پیشبرد روندهای توسعه‌ای در دهه‌های اخیر، درگیر پروژه راهبردی و هویتی عضویت در اتحادیه اروپایی بوده است. ترکیه از دیرباز دارای مناسبات تاریخی و ژئوپلیتیکی با ساختارهای اروپایی بوده و از ابتدای قرن بیستم با اتخاذ سیاست‌های غرب‌گرایانه، تلاش کرده خود را در قامت یک دولت-ملت اروپایی بازتعریف کند. عضویت در نهادهایی همچون شورای اروپا (۱۹۵۰)، ناتو (۱۹۵۲)، سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (۱۹۶۱) و امضای توافق‌نامه آنکارا با جامعه اقتصادی اروپا (۱۹۶۳) نشانه‌هایی از این راهبرد بوده‌اند. اولین درخواست رسمی ترکیه برای عضویت در اتحادیه اروپا در سال ۱۹۸۷ ارائه شد. این درخواست در سال ۱۹۹۹ به رسمیت شناخته شد و ترکیه رسماً به عنوان کشور نامزد عضویت پذیرفته شد، اما از آن زمان تاکنون (۲۰۲۵) این فرایند به نتیجه نهایی نرسیده و در دو دهه اخیر نیز با تضعیف و رکود مواجه شده است. با این وجود، فرایند عضویت در اتحادیه اروپا همواره یکی از مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر سیاست‌گذاری کلان اقتصادی، سیاسی و نهادی ترکیه بوده و به‌ویژه در دوره‌هایی خاص، نقشی مهم در تنظیم سیاست‌های توسعه‌ای ایفا کرده است.

پیوستگی ترکیه به ساختارهای اروپایی و تداوم فرایند عضویت، موجب شده است که الزامات اتحادیه اروپا برای الحاق کشورها، به‌ویژه در قالب استانداردهای اقتصادی و نهادی، به یکی از مؤلفه‌های اصلی در فرآیند تحول اقتصادی ترکیه بدل شود. این الزامات که در قالب مدل «مشروط‌سازی» مطرح می‌شوند، شامل مجموعه‌ای از معیارها در زمینه اصلاح ساختار اقتصادی، آزادسازی تجارت، بهبود محیط کسب‌وکار، جذب سرمایه‌گذاری خارجی، خصوصی‌سازی و تقویت نهادهای رقابتی هستند. هرچند ترکیه هنوز عضویت نهایی در این اتحادیه را کسب نکرده، اما الزام به رعایت این استانداردها تأثیرات مستقیمی بر سیاست‌های اقتصادی و توسعه‌ای آن گذاشته است.

با در نظر گرفتن این واقعیت‌ها، سؤال اصلی مقاله حاضر این است که: فرایند عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا، با دربرگیری الزامات نهادی و اقتصادی خاص، چگونه بر روند توسعه اقتصادی و جایگاه ترکیه به‌عنوان یک قدرت نوظهور اقتصادی در بازه زمانی ۱۹۸۰ تا ۲۰۲۵ تأثیر گذاشته است؟ در پاسخ به این سؤال، فرضیه‌ای مطرح می‌گردد که: اگرچه الزامات و استانداردهای اتحادیه اروپا در چارچوب فرآیند عضویت، به عضویت نهایی ترکیه منجر نشده‌اند، اما از طریق اعمال مشروط‌سازی در حوزه‌هایی همچون آزادسازی تجاری، خصوصی‌سازی، بهبود فضای کسب‌وکار، جذب سرمایه خارجی و تقویت زیرساخت‌های نهادی، زمینه‌ساز رشد اقتصادی پایدار و ارتقای جایگاه ترکیه در اقتصاد جهانی شده‌اند. در این چارچوب، متغیر مستقل پژوهش، روند عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا و الزامات آن است، و متغیر وابسته، فرآیند تبدیل ترکیه به یک قدرت نوظهور اقتصادی در بازه زمانی ۱۹۸۰ تا ۲۰۲۵ تلقی می‌شود.

۱. پیشینه تحقیق

اگرچه تاکنون ادبیات گسترده‌ای در حوزه روابط ترکیه و اتحادیه اروپا تولید شده‌است، اما تمرکز اغلب این پژوهش‌ها بر ابعاد سیاسی، فرهنگی، هویتی، چالش‌ها و موانع عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا بوده و کمتر پژوهشی به‌صورت مشخص به بررسی تأثیر الزامات عضویت در اتحادیه اروپا بر توسعه اقتصادی ترکیه پرداخته‌است. به عبارت دیگر، غالب متون موجود بر ناکامی یا تعلیق روند عضویت ترکیه تأکید دارند و پیامدهای اقتصادی این فرایند را، به‌ویژه در قالب اثرات ساختاری بر نهادهای اقتصادی و شاخص‌های رشد، به‌طور دقیق مورد تحلیل قرار نداده‌اند. مقاله حاضر با هدف پر کردن این خلأ، بر محوریت رابطه میان الزامات اقتصادی اتحادیه اروپا و روند شکل‌گیری ترکیه به‌عنوان یک قدرت نوظهور اقتصادی تمرکز دارد. کیهان برزگر و بهروز مختاری در مقاله‌ای با عنوان "ابعاد، پیامدها و چالش‌های

عضویت ترکیه در اتحادیه اروپایی " در پی بررسی چالش‌های فراروی ترکیه برای پیوستن به اتحادیه اروپا است. به نظر می‌رسد دو متغیر مستقل ناهمگنی هویتی و اقتصادی، روند عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا را با چالش مواجه کرده‌است. برای آزمون این فرضیه، نگارندگان با بهره‌گیری از نظریه‌های سازه‌نگاری و لیبرالیسم اقتصادی تلاش می‌کنند تا به تشریح نگاه اتحادیه اروپا به این روند بپردازند. در اینجا ویژگی‌های ساختار قدرت و سیاست ترکیه از جمله میراث اسلامی و هویت اسلام‌گرایانه، ضعف دموکراسی، ساختار نیمه دموکراتیک و اقتصاد کوچک در حال توسعه، چالش‌های فراروی عضویت در اتحادیه اروپا به شمار می‌روند. نگارندگان نتیجه می‌گیرند که با این ویژگی‌ها، ترکیه همچنان مسیر صعب العبوری را برای پیوستن به اتحادیه اروپایی در پیش خواهد داشت. (برزگر و مختاری: ۱۳۹۲).

رضا صولت و عبدالعلی قوام در مقاله‌ای با عنوان "بررسی چرایی موانع عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا بر اساس هویت و معیارهای ارزشی-هنجاری" نیز تاکید دارند که عضویت در اتحادیه اروپا بخشی از آمال و آرزوهای جمهوری ترکیه محسوب می‌شود. «هویت متفاوت و قدرت ارزشی-هنجاری اتحادیه اروپا، مانند حقوق بشر، انتخابات آزاد، دفاع از حقوق اقلیت‌ها، دموکراسی و ساختارهای دموکراتیک، صلح و ثبات و غیره موجب شده است که عضویت ترکیه در این اتحادیه طولانی مدت شود و پذیرش ترکیه بدون رسیدن به نگاه واحد هویتی در درون اتحادیه و تعریف یکسان دو بازیگر از معیارهای ارزشی-هنجاری، ممکن نخواهد بود. (صولت و قوام: ۱۳۹۵). این مقاله نیز به جای تأکید بر اثرگذاری این روند، بیشتر بر تضادهای ارزشی و فرهنگی تمرکز دارد.

علیرضا کوهکن و فروزان حسن‌پور سودرجانی در مقاله‌ای با "عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا: چالش‌ها و الزامات" با اشاره به عوامل سیاسی و فرهنگی، فرایند عضویت ترکیه در اتحادیه اروپایی را مورد تحلیل قرار داده و تاکید دارد که عوامل و عناصر هویتی مانعی بزرگ بر سر عضویت ترکیه در این اتحادیه است. (کوهکن، ۱۴۰۰) نویسندگان الزامات اقتصادی را به‌عنوان متغیری مکمل در نظر می‌گیرند، اما اثرات توسعه‌ای آن را بررسی نمی‌کنند.

رضا رسولی و همکاران در مقاله‌ای با عنوان "سیاست‌های توسعه منطقه‌ای ترکیه در فرایند انطباق با اتحادیه اروپا" با تاکید بر راهبرد اقتصادی ترکیه برای عضویت در اتحادیه اروپا، به برخی اصلاحات منطقه‌ای برای تحقق این عضویت پرداخته اما اشاره دارند این اصلاحات توانسته زمینه‌ساز عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا را فراهم سازد. (رسولی: ۱۳۹۲) هرچند تمرکز این مقاله به اصلاحات منطقه‌ای محدود شده، اما نکاتی مقدماتی درباره نقش برنامه‌های اقتصادی انطباقی در توسعه ترکیه ارائه شده‌است

که می‌توان آن را نزدیک‌ترین تلاش به موضوع این مقاله دانست. ابراهیم معراجی در مقاله‌ای با عنوان "تغییر رویکرد در سیاست خارجی ترکیه: از اتحادیه اروپا به خاورمیانه" این مساله را مورد تأکید قرار می‌دهد که سیاست رهبران ترکیه بر این اساس است که با توجه به وجود قدرت‌های بزرگ و تأثیرگذار در اتحادیه اروپا، ترکیه در بهترین شکل می‌توانست یک بازیگر درجه دوم در اروپا باشد، اما این قابلیت‌های ترکیه در خاورمیانه می‌تواند این کشور را به مهم‌ترین بازیگر عمده و تأثیرگذار در سطح اول منطقه معرفی کند و لذا در یک انتخاب استراتژیک ترکیه مسیر دوم را برگزیده است. (معراجی: ۱۳۹۹)

اگرچه این مقاله زمینه‌های تغییر در سیاست خارجی ترکیه را تحلیل می‌کند، اما باز هم فاقد تمرکز بر ابعاد اقتصادی عضویت است.

مهدی عباس‌زاده فتح‌آبادی نیز در مقاله‌ای با عنوان "رویکردهای فرانویین ترکیه در راستای الحاق به اتحادیه اروپا"، به سیاست‌ها و تلاش‌های ترکیه دهه‌های اول و دوم قرن بیست‌ویکم برای عضویت در اتحادیه اروپایی پرداخته و معتقد است این رویکردها که ماهیت سیاسی و بعضاً اقتصادی داشته و توانسته شکاف اقتصادی میان ترکیه و اتحادیه اروپا را پرکند، هنوز نتوانسته بسترساز عضویت ترکیه در اتحادیه اروپایی شود. (عباس‌زاده فتح‌آبادی: ۱۳۹۴) نویسنده اصلاحات سیاسی و اقتصادی دهه‌های اخیر را مرور می‌کند، اما بیش از آنکه تأکیدش بر نتایج اقتصادی باشد، بر فرایند تطبیق سیاسی و اداری متمرکز است. بررسی ادبیات پیشین نشان می‌دهد که این مطالعات بیشتر بر علل عدم عضویت، چالش‌های فرهنگی و سیاسی، و تأثیرات ژئوپلیتیکی عضویت ترکیه تمرکز داشته‌اند و تنها به شکل گذرا به ابعاد اقتصادی اشاره کرده‌اند. آنچه در این مقالات غایب است، بررسی ساختاری و منسجم نقش الزامات اقتصادی اتحادیه اروپا بر شاخص‌های عینی توسعه اقتصادی ترکیه در گذر زمان است. مقاله حاضر با بررسی ادبیات موجود در موضوع عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا و برخلاف ادعای اکثر منابع موجود که بر ناکامی در عضویت در اتحادیه اروپا تأکید دارند، معتقد است که تلاش‌های چند دهه‌ای ترکیه برای عضویت در اتحادیه اروپا اگرچه به عضویت کامل منجر نشده اما زمینه‌ساز تبدیل ترکیه به قدرتی نوظهور اقتصادی شده است. مطالعه حاضر با فاصله گرفتن از نگاه صرفاً سیاسی و هویتی موجود در ادبیات پیشین، بر پیامدهای اقتصادی روند عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا متمرکز است و با استفاده از داده‌های تجربی، نظریه مشروط‌سازی و چارچوب منطقه‌گرایی نوین، تلاش می‌کند نشان دهد که حتی در غیاب عضویت رسمی، الزامات و استانداردهای اتحادیه اروپا چگونه توانسته‌اند نقش کلیدی در شکل‌گیری ساختارهای اقتصادی ترکیه و تثبیت جایگاه آن به‌عنوان یک قدرت نوظهور اقتصادی ایفا کنند.

۲. روش تحقیق

مقاله حاضر به منظور بررسی تأثیر الزامات اقتصادی اتحادیه اروپایی بر روند تبدیل ترکیه به یک قدرت نوظهور اقتصادی در بازه زمانی ۱۹۸۰ تا ۲۰۲۵، از روش تحقیق کیفی و توصیفی-تحلیلی بهره گرفته است. این روش با توجه به ماهیت موضوع، که نیازمند تحلیل روابط ساختاری، تاریخی و نهادی بین متغیرها است، مناسب‌ترین چارچوب روش‌شناختی برای پاسخ به سؤال تحقیق محسوب می‌شود. در این راستا، گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای و از طریق تحلیل اسناد، گزارش‌های رسمی، مقالات علمی معتبر، داده‌های آماری نهادهای بین‌المللی (مانند بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول، سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، سازمان جهانی تجارت) و همچنین مستندات و رهنمودهای منتشرشده از سوی کمیسیون اروپا انجام گرفته است. تأکید پژوهش بر استفاده از منابع دست اول و داده‌های مستند آماری، موجب افزایش اعتبار یافته‌های تحقیق شده است. در مرحله تحلیل، از روش تحلیل اسنادی بهره گرفته شده که امکان استخراج مضامین، روندها و ارتباطات علی بین متغیر مستقل (فرایند عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا) و متغیر وابسته (تبدیل ترکیه به قدرت نوظهور اقتصادی) را فراهم می‌سازد. در این تحلیل از مدل‌های نظری مرتبط مانند نظریه دولت توسعه‌گرا، نظریه مشروط‌سازی اتحادیه اروپا و چارچوب منطقه‌گرایی نوین به‌عنوان مبانی مفهومی بهره‌برداری شده است تا امکان تبیین علی و فرآیندی فراهم گردد. همچنین در بخش تحلیل داده‌ها، تمرکز بر شاخص‌های عینی و قابل اندازه‌گیری همچون نرخ رشد تولید ناخالص داخلی، میزان سرمایه‌گذاری خارجی مستقیم، میزان صادرات، رتبه ترکیه در شاخص سهولت کسب‌وکار، رتبه توسعه انسانی و شاخص‌های رقابت‌پذیری اقتصادی صورت گرفته است. این شاخص‌ها با روند و مراحل عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا تطبیق داده شده‌اند تا رابطه علی میان الزامات عضویت و تحول ساختاری اقتصاد ترکیه مشخص گردد. در مجموع، روش تحقیق این مقاله ضمن اتکا به بنیان‌های نظری معتبر، از رهیافت تطبیقی و تحلیل فرایندی استفاده می‌کند تا بر پایه داده‌های تجربی و تحلیل‌های ساختاری، تبیینی علمی از نقش الزامات اتحادیه اروپا در مسیر تبدیل ترکیه به قدرتی نوظهور ارائه نماید.

۳. مبانی نظری

توسعه اقتصادی به ویژه تجربه کشورهای نوظهور اقتصادی به عنوان موج دوم توسعه‌ای ادبیات گسترده‌ای را در حوزه اقتصادی، سیاسی و بین‌المللی ایجاد کرده است. به طور مشخص در حوزه داخلی، نظریه دولت توسعه‌گرا، بهترین و کامل‌ترین نظریه در تبیین تجربه توسعه اقتصادی این کشورها

محسوب می‌شود که ترکیه نیز از آن بی‌نصیب نیست. اما واقعیت این است که دولت توسعه‌گرای مدنظر نظریه‌پردازانی مانند لفت ویچ، در خلا شکل نمی‌گیرد و در خلا هم عمل نمی‌کند بلکه دولت توسعه‌گرا در حوزه‌های داخلی و خارجی، الزاماتی دارد که بدون این الزامات توسعه محقق نمی‌گردد. این الزامات مشخصاً در ابعاد درونگرایی و برونگرایی توسعه معنا پیدا می‌کند. تجربه کشورهای موفق نوظهور اقتصادی نشان داده‌است که صرف برونگرایی یا درونگرایی زمینه‌ساز توسعه نبوده‌است راهبرد توسعه برونگرا به عنوان یکی از مهم‌ترین الگوهای توسعه اقتصادی در سه دهه اخیر، مبنای حرکت کشورهای نوظهور اقتصادی قرار گرفته‌است. این راهبرد بر افزایش تعاملات اقتصادی بین‌المللی، توسعه صادرات، جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و مشارکت در زنجیره‌های ارزش جهانی تأکید دارد (Rodrik). (2008) تجربه کشورهای شرق آسیا، به ویژه چین، کره جنوبی و کشورهای عضو آسه‌آن، نشان می‌دهد که توسعه برونگرا می‌تواند مسیر رشد پایدار را هموار کند. (Stiglitz, 2017) در این چارچوب، منطقه‌گرایی نقش مهمی در تقویت روابط اقتصادی و ایجاد بسترهای همگرایی منطقه‌ای ایفا کرده‌است. منطقه‌گرایی جلوه مهمی از برونگرایی اقتصادی است. کشورهایی که به واسطه راهبرد توسعه برونگرا در مسیر رشد قرار گرفته‌اند، از طریق پیوندهای اقتصادی منطقه‌ای، وابستگی متقابل را افزایش داده و زمینه تقویت زنجیره‌های تأمین را فراهم آورده‌اند. این روند نه تنها به افزایش توان رقابتی این کشورها در بازارهای جهانی کمک کرده بلکه پایداری رشد اقتصادی آن‌ها را نیز تضمین نموده است. (Wade, 2018) منطقه‌گرایی به عنوان یک پدیده پویا در نظام بین‌الملل، از منظر نظریات روابط بین‌الملل و توسعه اقتصادی، ابعاد متفاوتی دارد. در میان نظریه‌های مختلف، تحلیل‌های بری بوزان و مکتب کپنهاگ، یکی از مهم‌ترین چارچوب‌های مفهومی برای بررسی منطقه‌گرایی محسوب می‌شود (Buzan & Wæver, 2003). بر اساس این دیدگاه، منطقه‌گرایی نه تنها یک پدیده اقتصادی بلکه امری امنیتی و اجتماعی است که تحت تأثیر تعاملات میان دولت‌ها، سازمان‌های فراملی و بازیگران غیردولتی شکل می‌گیرد. بری بوزان مفهوم "امنیت جمعی منطقه‌ای" را مطرح کرده که در آن، پویایی‌های امنیتی و اقتصادی در یک منطقه جغرافیایی به طور همزمان تأثیرگذارند. این مفهوم نشان می‌دهد که همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای می‌توانند به کاهش تهدیدات امنیتی و تقویت یکپارچگی منطقه‌ای منجر شوند. (Buzan, 1991) در نتیجه، منطقه‌گرایی اقتصادی نه تنها به رشد اقتصادی کمک می‌کند بلکه به ایجاد ثبات در ساختارهای ژئوپلیتیکی نیز منجر می‌شود. منطقه‌گرایی نوین به عنوان یک مرحله تکامل یافته از منطقه‌گرایی کلاسیک، فراتر از کاهش تعرفه‌های تجاری و ایجاد مناطق آزاد اقتصادی است. در این چارچوب، همکاری‌های اقتصادی،

اجتماعی، فرهنگی و نهادی میان کشورها توسعه می‌یابد و به ایجاد ساختارهای ادغام منطقه‌ای منجر می‌شود. (Fawcett, 2004) نظریه‌پردازانی دیگر که منطقه‌گرایی نوین نه تنها تحت تأثیر عوامل اقتصادی بلکه در نتیجه تحولات سیاسی، نهادی و اجتماعی نیز شکل می‌گیرد. این دیدگاه نشان می‌دهد که منطقه‌گرایی می‌تواند مسیرهای متفاوتی را بسته به شرایط داخلی و خارجی کشورها دنبال کند. یکی از مثال‌های برجسته در این زمینه، اتحادیه کشورهای جنوب شرق آسیا (آسه‌آن) است که با اتخاذ سیاست‌های منطقه‌ای موفق شده است بستری برای توسعه همکاری‌های اقتصادی، تجاری و سرمایه‌گذاری میان اعضای خود فراهم کند. (Dent, 2008)

یکی از اثرات کلیدی منطقه‌گرایی بر توسعه اقتصادی، شکل‌گیری زنجیره‌های ارزش منطقه‌ای است. در این چارچوب، کشورهای عضو یک منطقه اقتصادی از طریق تقسیم کار، تولید کالاها و خدمات را بهینه‌سازی کرده و وابستگی متقابل اقتصادی را افزایش می‌دهند. این وابستگی متقابل باعث کاهش هزینه‌های تولید، افزایش بهره‌وری و بهبود دسترسی به بازارهای منطقه‌ای و جهانی می‌شود. (Baldwin, 2011) در بسیاری از موارد، شرکت‌های چندملیتی نیز با بهره‌گیری از مزایای منطقه‌ای، شبکه‌های تولید خود را در میان کشورهای مختلف توزیع کرده و از مزایای رقابتی منطقه‌ای استفاده می‌کنند. به عنوان مثال، صنعت خودروسازی در شرق آسیا نشان داده است که منطقه‌گرایی اقتصادی چگونه می‌تواند به توسعه زنجیره‌های تأمین جهانی کمک کند. (Kimura, 2006)

علاوه بر نقش اقتصادی، منطقه‌گرایی تأثیرات قابل توجهی بر ساختارهای سیاسی و نهادی کشورها دارد. ایجاد نهادهای منطقه‌ای، هماهنگی سیاست‌های اقتصادی و استانداردسازی مقررات تجاری از جمله پیامدهای این فرایند است. این امر نه تنها به تسهیل تعاملات تجاری کمک می‌کند بلکه باعث افزایش شفافیت، کاهش هزینه‌های مبادله و تسریع فرآیندهای تصمیم‌گیری اقتصادی در سطح منطقه‌ای می‌شود. (Schirm, 2002) در این میان، نقش نهادهای منطقه‌ای مانند اتحادیه اروپا، آسه‌آن و مرکوسور به عنوان نمونه‌هایی از ساختارهای موفق منطقه‌ای قابل بررسی است. تجربه اتحادیه اروپا نشان داده است که ایجاد همگرایی اقتصادی می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری همگرایی سیاسی و امنیتی نیز باشد. این امر بیانگر ارتباط متقابل بین ابعاد اقتصادی و سیاسی منطقه‌گرایی است که در نظریه بری بوزان و مکتب کپنهاگ نیز مورد تأکید قرار گرفته است. (Buzan et al., 1998)

یکی از چالش‌های اساسی در فرآیند منطقه‌گرایی، نابرابری‌های اقتصادی میان کشورهای عضو یک منطقه است. در بسیاری از موارد، کشورهای توسعه‌یافته‌تر در یک منطقه، مزایای بیشتری از همکاری‌های

اقتصادی کسب می‌کنند، در حالی که کشورهای کمتر توسعه‌یافته با چالش‌هایی نظیر رقابت‌پذیری پایین‌تر، ضعف زیرساخت‌ها و کمبود سرمایه مواجه هستند. به همین دلیل، موفقیت منطقه‌گرایی مستلزم طراحی سیاست‌هایی است که از طریق توزیع عادلانه‌تر منافع اقتصادی، به کاهش نابرابری‌های درون منطقه‌ای کمک کند. این امر نیازمند اجرای سیاست‌های مکملی نظیر سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها، تقویت توانمندی‌های نیروی کار و ایجاد سازوکارهای مالی حمایتی برای کشورهای کمتر توسعه‌یافته در یک منطقه است. (Venables, 2003) در مجموع، منطقه‌گرایی به عنوان یک راهبرد کلیدی در توسعه اقتصادی کشورهای نوظهور، به ویژه در چارچوب راهبرد توسعه برون‌گرا، نقش مهمی ایفا کرده است. تجربه کشورهای شرق آسیا، آمریکای لاتین و اتحادیه اروپا نشان داده است که همکاری‌های منطقه‌ای می‌توانند به افزایش رشد اقتصادی، کاهش هزینه‌های تجاری، تقویت همگرایی اقتصادی و افزایش رقابت‌پذیری جهانی کشورها کمک کنند (Ethier, 1998) نظریه‌های منطقه‌گرایی، به ویژه نظریه بری بوزان و مکتب کپنهاگ، نشان می‌دهند که منطقه‌گرایی علاوه بر ابعاد اقتصادی، دارای ابعاد امنیتی و اجتماعی نیز هست. این امر نشان می‌دهد که برای موفقیت منطقه‌گرایی، لازم است سیاست‌های اقتصادی با سیاست‌های امنیتی و اجتماعی هماهنگ شوند تا بیشترین بهره‌برداری از ظرفیت‌های منطقه‌ای ممکن شود. کشورهایی که توانسته‌اند از منطقه‌گرایی در مسیر توسعه بهره ببرند، معمولاً سیاست‌های هماهنگ و راهبردهای پایدار را در پیش گرفته‌اند که به افزایش تعاملات اقتصادی، جذب سرمایه‌گذاری و کاهش وابستگی به نوسانات اقتصادی جهانی منجر شده است.

منطقه‌گرایی که جلوه‌نهایی آن در شکل عضویت در نهادها و سازمان‌های منطقه‌ای است، تکمیل‌کننده و تقویت‌کننده روند توسعه‌ای کشورهای عضو است اما واقعیت این است که اثرات منطقه‌گرایی بر توسعه اقتصادی کشورها صرفاً در زمان الحاق و عضویت در نهادهای منطقه‌ای صورت نمی‌گیرد بلکه بیشترین اثر مثبت در فرایند توسعه‌ای، به مراحل و روند عضویت کشورها در ترتیبات منطقه‌ای مربوط می‌شود که کشورهای خواهان عضویت باید به لحاظ اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، شرایط، استانداردها و الزامات عضویت را رعایت کرده و به سطح آمادگی مناسب برای عضویت در این نهادها برسند.

از این شرایط به عنوان مشروط‌سازی در ادبیات سیاسی و اقتصادی نام برده می‌شود. به گفته کیلک مشروط‌سازی به‌عنوان «مجموعه‌ای از ترتیبات متقابل تعریف می‌شود که بر اساس آن، یک دولت مجموعه‌ای از اقدامات سیاسی را انجام می‌دهد یا متعهد به انجام آن‌ها می‌شود، و در مقابل، یک نهاد مالی بین‌المللی یا سازمان دیگر حمایت مالی مشخصی را ارائه می‌دهد. ادبیات مربوط به مشروط‌سازی

در همگرایی و منطقه گرایی به طور خاص در مورد ترتیبات منطقه ای اروپایی بعد از جنگ جهانی دوم و خاصه اتحادیه اروپایی شکل گرفته است (Killick, 1998) مدل نظری مشروطسازی توسط اسمیت (Smith, 1997) گسترش یافته است. براین اساس مشروطسازی بر اساس ارزیابی هزینه-فایده عمل می‌کند و منافع ارائه شده باید بیشتر از هزینه‌های دموکراتیزاسیون باشد

طبق نظر پاپاکوستاس (Papakostas, 2012)، مشروطسازی نوعی رابطه مقایسه‌ای میان بازیگران است که در آن یک بازیگر دارای جایگاه قوی‌تر بوده و قدرت تأثیرگذاری و هدایت بازیگر ضعیف‌تر را دارد. وی استدلال می‌کند که مشروطسازی اتحادیه اروپا که عمدتاً با فرایند گسترش این اتحادیه مرتبط است، تنها به تغییرات اقتصادی محدود نمی‌شود، بلکه شامل تحول ساختارهای سیاسی نیز می‌شود. بنابراین، مشروطسازی، ابزار اصلی و پایه سیاست دموکراتیزاسیون اتحادیه اروپا است. برای برآورده ساختن شرایط اساسی عضویت، کشور نامزد باید دموکراتیزه شدن خود را به سطح مطلوبی برساند.

مشروطسازی یک رویکرد گسترده است و بسته به چارچوب مورد استفاده، انواع مختلفی دارد. در ادبیات مربوط به یکپارچگی اروپایی، مشروطسازی به دسته‌های مختلفی تقسیم می‌شود، از جمله مشروطسازی مرتبط با گسترش، مشروطسازی دموکراتیک، مشروطسازی عضویت، مشروطسازی الحاق، مشروطسازی (acquis مجموعه قوانین اتحادیه اروپا) و مشروطسازی سیاسی .

مدل مشروطسازی شامل چهار مرحله اصلی است: مرحله پیش از مذاکره (Pre-negotiation stage) مرحله مذاکره (Negotiation stage)، مرحله الحاق (Accession stage) و مرحله پس از الحاق (Post-accession stage) علاوه بر این، سه اصل کلیدی در این مدل وجود دارد: ۱. شرایطی که سازمان منطقه ای تعیین کرده است و هر کشور نامزد باید از آن‌ها پیروی کند، ۲. مکانیسم مشوق‌ها و تهدیدها که بر اساس تعادل بین پاداش و مجازات عمل می‌کند. ۳. اصل نظارت که بر اجرای اصلاحات نظارت دارد. در خصوص عضویت ترکیه در اتحادیه اروپایی و تأثیری که شرایط و الزامات این اتحادیه برای ترکیه ایجاد کرده است، به نظر می‌رسد نظریه منطقه‌گرایی و مباحث نظری مشروط سازی سنخیت بیشتری دارد. بر این اساس شرایط و الزامات اتحادیه اروپا برای ترکیه در طول بیش از ۵۰ سال گذشته، اگرچه منجر به عضویت نهایی ترکیه در این اتحادیه نشده است اما موجبات رشد و توسعه اقتصادی ترکیه را فراهم ساخته است که در ادامه به آن پرداخته می‌شود.

۴. یافته های تحقیق

۴-۱. مناسبات ترکیه و اتحادیه اروپایی

روابط ترکیه و اروپا دارای سابقه‌ای طولانی است که ریشه‌های آن به امپراتوری عثمانی و تعاملات این امپراتوری با قدرت‌های اروپایی بازمی‌گردد. با این حال، پس از جنگ جهانی دوم، ترکیه سیاستی را در پیش گرفت که هدف آن همگرایی با ساختارهای اقتصادی و سیاسی اروپا بود. در این راستا، این کشور در سال ۱۹۴۹ به عنوان یکی از اعضای بنیان‌گذار شورای اروپا پذیرفته شد و در دهه ۱۹۵۰ به سازمان‌های بین‌المللی نظیر سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) پیوست. (Kramer, 2000) پیوستن به این سازمان‌ها نشان‌دهنده تمایل ترکیه برای ورود به سیستم‌های غربی و افزایش سطح همکاری‌های اقتصادی، سیاسی و امنیتی خود با کشورهای اروپایی بود.

در ادامه این مسیر، ترکیه در سال ۱۹۶۳ با امضای توافق‌نامه آنکارا، روابط خود را با جامعه اقتصادی اروپا (EEC) تقویت کرد. (Muftiiler, 1998) این توافق‌نامه که مبنای روابط اقتصادی بین ترکیه و اروپا را شکل می‌داد، زمینه‌ساز ادغام تدریجی اقتصاد ترکیه در ساختارهای اروپایی شد. بر اساس این توافق‌نامه، ترکیه تعهد کرد که در سه مرحله اقتصادی، تجارت آزاد با جامعه اقتصادی اروپا را برقرار کند. این روند تا حدودی با مشکلاتی روبه‌رو شد، اما در مجموع مسیر حرکت ترکیه به سمت یکپارچگی اقتصادی با اروپا را هموار ساخت.

ترکیه در سال ۱۹۸۷ درخواست رسمی خود را برای عضویت در اتحادیه اروپا ارائه کرد. این درخواست در شرایطی مطرح شد که اروپا به دلیل مسائلی نظیر مسائل اقتصادی، وضعیت حقوق بشر در ترکیه و همچنین کودتای نظامی سال ۱۹۸۰، در پذیرش عضویت این کشور تردید داشت. (Tocci, 2005) اتحادیه اروپا در سال ۱۹۸۹ درخواست ترکیه را رد کرد اما تأکید کرد که این کشور همچنان می‌تواند به همکاری‌های نزدیک‌تر با اروپا ادامه دهد. این روند در دهه ۱۹۹۰ با ایجاد اتحادیه گمرکی بین ترکیه و اتحادیه اروپا در سال ۱۹۹۵ تقویت شد که امکان ادغام بیشتر اقتصاد ترکیه در بازارهای اروپایی را فراهم آورد. (Smith, 2005)

در سال ۱۹۹۹ اتحادیه اروپا در اجلاس هلسینکی تصمیم گرفت وضعیت نامزدی را به ترکیه اعطا کند و همان شرایطی را که از کشورهای اروپای مرکزی و شرقی درخواست شده بود، برای ترکیه نیز تعیین کرد. هم‌زمان، حمایت مالی افزایش یافت تا جامعه مدنی و روند دموکراتیزاسیون در ترکیه تقویت شود.

اجلاس هلسینکی ۱۹۹۹ نقطه عطفی در روابط ترکیه و اتحادیه اروپا محسوب شد. ترکیه رسماً به عنوان کشور نامزد عضویت در اتحادیه اروپا بدون هیچ پیش شرطی شناخته شد و این امر به تقویت اصلاحات سیاسی و اقتصادی در این کشور منجر گردید.

با روی کار آمدن رجب طیب اردوغان و حزب عدالت و توسعه در سال ۲۰۰۲، تلاش‌های ترکیه برای عضویت در اتحادیه اروپا مجدداً شدت گرفت. این دولت اصلاحات مهمی در حوزه حقوق بشر، دموکراسی و اقتصاد انجام داد تا شرایط لازم برای آغاز مذاکرات عضویت را فراهم کند. در نتیجه این اصلاحات، اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۵ موافقت کرد که مذاکرات رسمی با ترکیه آغاز شود. با این حال، این مذاکرات به دلیل مخالفت برخی کشورهای اروپایی، مسائل مربوط به قبرس و نگرانی‌ها درباره وضعیت دموکراسی در ترکیه با چالش‌های جدی روبه‌رو شد. (Aydın-Düzgüt, 2012)

یکی از مهم‌ترین موانع در مسیر پیوستن ترکیه به اتحادیه اروپا، مسئله قبرس بوده است. اتحادیه اروپا بر حل مسئله قبرس به عنوان یک پیش شرط برای عضویت ترکیه تأکید داشته است. ترکیه از سال ۱۹۷۴، زمانی که به دلیل کودتای نظامی در قبرس وارد این جزیره شد، همواره درگیر این بحران بوده است. اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۴، زمانی که قبرس جنوبی به عضویت این اتحادیه درآمد، موضع خود را در قبال ترکیه سخت‌تر کرد. از سوی دیگر، ترکیه به‌رغم فشارهای بین‌المللی، روابط خود را با قبرس ترک‌نشین حفظ کرده و از به رسمیت شناختن جمهوری قبرس جنوبی امتناع ورزیده است. (Tocci, 2005).

علاوه بر مسئله قبرس، نگرانی‌های مربوط به وضعیت حقوق بشر و دموکراسی در ترکیه نیز بر روند مذاکرات تأثیر گذاشته است. در دهه ۲۰۱۰، به ویژه پس از کودتای نافرجام سال ۲۰۱۶، ترکیه سیاست‌های سخت‌گیرانه‌ای را در قبال مخالفان داخلی اتخاذ کرد که منجر به افزایش تنش‌ها با اتحادیه اروپا شد. سرکوب رسانه‌ها، بازداشت روزنامه‌نگاران و محدودیت‌های گسترده در آزادی بیان باعث شد که اتحادیه اروپا مذاکرات عضویت ترکیه را به حالت تعلیق درآورد. (Yılmaz, 2017) بسیاری از کشورهای اروپایی از جمله آلمان و فرانسه نسبت به تغییرات داخلی در ترکیه ابراز نگرانی کرده‌اند و این موضوع را یکی از موانع اصلی پیوستن ترکیه به اتحادیه اروپا دانسته‌اند.

در کنار مسائل سیاسی، چالش‌های اجتماعی و فرهنگی نیز بر روند عضویت ترکیه تأثیر گذاشته است. برخی از کشورهای اروپایی نگرانی‌هایی درباره تفاوت‌های فرهنگی، هویت ملی و مسائل مهاجرتی در رابطه با عضویت ترکیه دارند. ترکیه با داشتن جمعیتی عمدتاً مسلمان، با تصورات سنتی اروپایی از

هویت فرهنگی اتحادیه اروپا همخوانی کامل ندارد. (Barysch, 2007) از سوی دیگر، نگرانی درباره تأثیر عضویت ترکیه بر بازار کار اروپا و افزایش مهاجرت از این کشور نیز یکی از چالش‌های مهم برای پذیرش ترکیه در اتحادیه بوده است. با این حال، ترکیه همچنان به عنوان یک شریک مهم برای اتحادیه اروپا باقی مانده است. این کشور در زمینه مسائل مهاجرتی، همکاری‌های امنیتی و روابط تجاری نقش مهمی را ایفا می‌کند. اتحادیه اروپا و ترکیه در سال ۲۰۱۶ توافق را در زمینه مدیریت بحران مهاجرت امضا کردند که هدف آن جلوگیری از ورود غیرقانونی پناهنجویان به اروپا بود. این توافق به ترکیه کمک مالی و امتیازات ویژه‌ای در روابط تجاری اعطا کرد و در عوض، ترکیه متعهد شد که مانع از عبور مهاجران غیرقانونی به یونان شود. (Öniş, 2018)

در حوزه اقتصادی نیز، اتحادیه گمرکی بین ترکیه و اتحادیه اروپا همچنان فعال است و ترکیه یکی از بزرگ‌ترین شرکای تجاری اتحادیه اروپا محسوب می‌شود. با وجود چالش‌های سیاسی، روابط اقتصادی بین دو طرف به شدت ادامه دارد و بسیاری از شرکت‌های اروپایی در ترکیه سرمایه‌گذاری کرده‌اند. در عین حال، ترکیه نیز در تلاش است تا از فرصت‌های اقتصادی در اتحادیه اروپا بهره‌برد و به یک بازیگر کلیدی در زنجیره تأمین اروپا تبدیل شود. (Smith, 2005)

در مجموع، روند عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا با موانع متعددی مواجه بوده است و همچنان در وضعیتی نامشخص قرار دارد. ترکیه از نظر اقتصادی و ژئوپلیتیکی برای اتحادیه اروپا اهمیت زیادی دارد، اما مسائل حقوق بشری، بحران قبرس و مخالفت برخی کشورهای اروپایی به لحاظ مسائل فرهنگی، هویتی و امنیتی، این روند را پیچیده کرده است. آینده این روابط بستگی به تحولات داخلی ترکیه، سیاست‌های اتحادیه اروپا و تغییرات در نظام بین‌الملل دارد. هرچند که ترکیه به طور رسمی در مسیر عضویت قرار دارد، اما چالش‌های موجود نشان می‌دهند که این مسیر همچنان دشوار و نامطمئن باقی خواهد ماند.

۴-۲. شرایط و الزامات اتحادیه اروپایی و توسعه اقتصادی ترکیه

فرایند الحاق ترکیه به اتحادیه اروپا طولانی‌ترین روند در مقایسه با سایر کشورهای نامزد بوده است. برای مثال، مذاکرات الحاق اسپانیا ۷ سال و لهستان ۵ سال طول کشید، اما ترکیه، که هم‌زمان با کرواسی مذاکرات را آغاز کرده بود، همچنان درگیر این فرایند است. در حالی که کرواسی در ۱ ژوئیه ۲۰۱۳ به عنوان عضو بیست‌وهشتم اتحادیه اروپا پذیرفته شد. (Tocci, 2014) این فرایند طولانی که با نوسانات زیاد و بحث‌ها و چالش‌هایی متعدد و چارچوب‌ها و شرایط متعدد روبرو بوده است اگرچه موجب

تحقق هدف نهایی و راهبردی ترکیه برای عضویت در اتحادیه اروپایی نشده است اما سیاست‌ها و اقداماتی که ترکیه برای عضویت در اتحادیه اروپایی به خصوص در ۳ دهه اخیر در حوزه‌های مختلف سیاسی و اقتصادی اتخاذ کرده و انجام داده است به طور خودبخود زمینه ساز تقویت روندهای توسعه‌ای در این کشور و تبدیل ترکیه به قدرتی نوظهور در اقتصاد جهانی تبدیل کرده که در این قسمت به تفصیل تبیین می‌گردد. چنانچه در بخش مبانی نظری اشاره گردید، تحقق منطقه‌گرایی مستلزم اشتراکات و سطح یکسانی از شاخص‌های اقتصادی برای کشورهای عضو است. در مورد نهادهایی مانند اتحادیه اروپایی که سابقه‌ای دیرین دارند و در طی بیش از ۷۰ سال به طور مستمر با پذیرش اعضای جدید، گسترش یافته‌اند، عضویت کشورها با توجه به ساختار نهادینه شده و استوار این اتحادیه با الزامات و شرایط سخت و بعضاً طولانی مدت مواجه است که از آن به عنوان مشروط‌سازی نام برده شد. واقعیت این است که نظریه مشروط‌سازی در چارچوب نظریه منطقه‌گرایی، به طور مشخص بر مبنای تجربه اتحادیه اروپایی و رفتار این اتحادیه با کشورهای متمایل به عضویت در این اتحادیه به خصوص بعد از پایان جنگ سرد شکل گرفت چه اینکه در دوران جنگ سرد این شرایط به لحاظ سیاسی و امنیتی موضوعیت نداشت و تنها در دوران بعد از جنگ سرد که ملاحظات سیاسی و امنیتی کاهش یافت و شاخص‌ها و استانداردهای فنی و اقتصادی در اولویت قرار گرفت، مشروط‌سازی عضویت کشورها در اتحادیه مورد توجه قرار گرفت. در این زمینه می‌توان اذعان کرد که قاعده مشروط‌سازی بیش از هر کشوری در مورد ترکیه اعمال شده است. قاعده‌ای که هرچند توأم با ملاحظات سیاسی بوده است اما ثمرات اقتصادی و توسعه‌ای زیادی را برای ترکیه به همراه داشته جایگاه این کشور را در عرصه اقتصادی بین‌المللی تقویت کرده است.

به‌عنوان بخشی از مشروط‌سازی دموکراتیک، اتحادیه اروپا به کشورهای غیرعضو مشوق‌هایی مانند کمک‌های مالی و پیوندهای سازمانی ارائه می‌دهد. علاوه بر این، اتحادیه اروپا در طول مرحله گذار، کشور نامزد را از نظر فنی و مالی با بازارهای اقتصادی خود ادغام می‌کند. اگر کشور نامزد نتواند شرایط دموکراتیک را برآورده کند، اتحادیه اروپا از ارائه کمک یا بهبود پیوندهای سازمانی خودداری می‌کند. نه تنها تضمین وضعیت عضویت وعده داده شده، بلکه انسجام، قطعیت و شفافیت شرایط، اعتبار مشروط‌سازی اتحادیه اروپا را تشکیل می‌دهد. (Schimmelfennig, Engert, & Knobel, 2003) هنگامی که کشوری قصد پیوستن به اتحادیه اروپا را دارد، درخواست عضویت خود را به شورای اتحادیه اروپا ارسال می‌کند و شورای مذکور آن را به کمیسیون اروپا ارجاع می‌دهد. برای ارزیابی این درخواست،

کمیسیون یک پرسش‌نامه تهیه کرده و آن را به کشور نامزد ارسال می‌کند. پس از تکمیل پرسش‌نامه، کمیسیون نظر خود را با بررسی میزان تطابق کشور با شرایط عضویت اتحادیه اروپا ارائه می‌دهد. اگر نظر کمیسیون مثبت باشد، شورای اتحادیه اروپا یا کشور متقاضی را به‌عنوان نامزد عضویت به رسمیت می‌شناسد یا تصمیم به آغاز مذاکرات الحاق می‌گیرد. علاوه‌براین، اتحادیه اروپا می‌تواند شرایط خاصی را تعیین کند که کشور متقاضی باید برای آغاز مذاکرات الحاقی آن‌ها را برآورده کند (Gateva, 2015, p.56). یکی از الزامات اساسی در فرایند الحاق، مذاکرات عضویت است که هدف آن پذیرش و اجرای چارچوب قوانین و مقررات اتحادیه اروپا) توسط کشور نامزد است. چارچوب قوانین و مقررات اتحادیه اروپا شامل ۱۶۰,۰۰۰ صفحه و ۳۵ فصل است. کشور نامزد باید ظرفیت اداری، سازوکار قضایی و نهادهای خود را در سطوح منطقه‌ای و ملی مطابق با هنجارها و مقررات اتحادیه اروپا تقویت و ارتقا دهد. در طول فرایند الحاق، چندین کنفرانس دوجانبه بین دولتی میان کشورهای عضو و کشور نامزد برگزار می‌شود. مرحله غربالگری که به‌عنوان مرحله مقدماتی مذاکرات الحاقی شناخته می‌شود، شامل بررسی دقیق درخواست و میزان تطابق کشور متقاضی با چارچوب‌های اتحادیه است. شورای اتحادیه اروپا گزارش غربالگری را تهیه می‌کند که شامل راهنمایی درباره هر فصل و تعیین شرایط لازم برای باز شدن فصول مذاکراتی است. مذاکرات عضویت بر اساس این اصل پیش می‌رود که «تا زمانی که همه چیز مورد توافق قرار نگیرد، هیچ چیز توافق‌شده محسوب نمی‌شود.» این بدان معناست که هر فصل مذاکراتی باید به‌طور جداگانه بسته شود تا در نهایت کل فرایند مذاکرات تکمیل شود. با پایان یافتن تمامی فصول و پس از دریافت نظر کمیسیون اروپا و تأیید پارلمان اروپا، شورای اتحادیه اروپا به‌طور جمعی تصمیم می‌گیرد که آیا فرایند الحاق باید به پایان برسد یا خیر؟ در صورت تأیید نهایی، معاهده الحاق امضا می‌شود. (European Commission, 2016b) کشور متقاضی باید شرایط مشخصی را برای نهایی کردن مذاکرات الحاق و تبدیل شدن به یک عضو کامل اتحادیه اروپا مانند هویت اروپایی، دموکراسی و حقوق بشر برآورده کند.

با توجه به ویژگی‌های خاص هر کشور متقاضی، اتحادیه اروپا ممکن است شرایط اضافی را نیز اعمال کند. به عنوان مثال، در گسترش اتحادیه در سال ۲۰۰۴، اتحادیه اروپا نیازی به کنترل عملکرد اصلاحات و مقررات در کشورهای نامزد نداشت، بلکه تنها تصویب قوانین تطبیقی را کافی دانست. با این حال، در مورد ترکیه و کرواسی، تأیید عملکرد اصلاحات و مقررات برای بسته شدن موقت فصول مذاکرات ضروری بود. علاوه‌براین، در گسترش سال ۲۰۰۴، ۳۱ فصل برای مذاکره وجود داشت، اما در مورد

ترکیه و کرواسی، این تعداد به ۳۵ فصل افزایش یافت زیرا برخی از فصول به دلیل پیچیدگی بیشتر مجموعه قوانین اتحادیه اروپا دو بخش تقسیم شدند (Kıbrıs, 2011) در ژوئن ۱۹۹۳، معیارهای کپنهاگ تعیین شدند که تأثیرات مهمی بر سیاست گسترش اتحادیه اروپا در اروپای مرکزی و شرقی و شرایط عضویت داشتند. معیارهای الحاق، شرایط اساسی هستند که تمامی کشورهای نامزد باید پیش از عضویت در اتحادیه اروپا آن‌ها را رعایت کنند. (European Commission, 2016b) این معیارها به سه دسته اصلی تقسیم می‌شوند: معیارهای سیاسی (شامل ثبات نهادهای تضمین‌کننده دموکراسی، حاکمیت قانون، حقوق بشر و حمایت از حقوق اقلیت‌ها)، معیارهای اقتصادی (شامل وجود یک اقتصاد بازار کارآمد و توانایی مقابله با فشار رقابتی و نیروهای بازار در داخل اتحادیه اروپا) و معیارهای اجرایی و نهادی (شامل توانایی اجرای مؤثر مجموعه قوانین اتحادیه اروپا) و پذیرش تعهدات عضویت) می‌شود. وجود دادگاه‌های مستقل و بی‌طرف، نظام ارزیابی قضایی مستقل و موثر، انتخابات آزاد، آزادی رسانه و بیان و احترام به حقوق بشر و حقوق اقلیت‌ها از شرایط خاص اتحادیه اروپایی برای پذیرش اعضای جدید است. (European Commission, 2016b). واقعیت این است که این شرایط اگرچه عمومی برای اتحادیه اروپا تلقی می‌شود اما طراحی و تدوین آن در اصول و قواعد اتحادیه اروپا عمدتاً با نگاه به فرایند عضویت ترکیه و متناسب سازی آن با شرایط اتحادیه اروپا بوده‌است. به طور مشخص شرایط و اصلاحات مدنظر اتحادیه اروپایی برای ترکیه شامل دو دسته می‌شود: دسته اول شرایط و الزامات سیاسی می‌باشد. اصلاحات سیاسی در ترکیه برای عضویت در اتحادیه اروپایی ۲ مقطع متفاوت را در بر می‌گیرد. مقطع اول تحولات و اصلاحات در فاصله ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۵ را در بر می‌گیرد. در این فاصله نظام سیاسی ترکیه تلاش کرد اصلاحات سیاسی و حقوق بشری را در ترکیه به مرحله اجرا درآورد. کاهش قدرت نظامیان و ارتش در عرصه سیاسی در صدر این اصلاحات بود در سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۰۴، موضوع کنترل غیرنظامی بر ارتش، که یکی از مهم‌ترین مطالبات سیاسی اتحادیه اروپا بود، مورد بررسی قرار گرفت. شورای امنیت ملی ترکیه که تحت سلطه ارتش بود، به یک نهاد مشورتی تحت هدایت غیرنظامیان تبدیل شد. همچنین، نظارت بر بودجه دفاعی به پارلمان واگذار شد و نمایندگی نظامی در آموزش و پخش رادیو و تلویزیون ممنوع شد. (Schimmelfennig, 2008)

این دوره به عنوان "عصر طلایی اروپایی شدن ترکیه" شناخته می‌شود، زیرا اصلاحات گسترده‌ای در زمینه ثبات نهادهای دموکراتیک، حاکمیت قانون، حقوق بشر و حمایت از اقلیت‌ها انجام شد. (Onis, 2009) در این راستا متمم قانون اساسی ۲۰۰۴ اهمیت ویژه‌ای داشت، زیرا ماده ۱۰ را اصلاح کرد که

طبق آن، تعهدات بین‌المللی ترکیه بر قوانین داخلی این کشور ارجحیت یافت. در سپتامبر ۲۰۰۳، دولت ترکیه "گروه نظارت بر اصلاحات" را تشکیل داد که متشکل از وزرای ارشد بود. هدف این گروه پیگیری تصویب و اجرای قوانین مرتبط با حاکمیت قانون، حقوق بشر و آزادی‌های مدنی بود. علاوه بر این، "هیئت حقوق بشر" برای بررسی و رسیدگی به شکایات مربوط به حقوق بشر تأسیس شد. در ۶ اکتبر ۲۰۰۴، کمیسیون اروپا گزارش سالانه پیشرفت ترکیه در سال ۲۰۰۴ را منتشر کرد. این گزارش شامل ارزیابی کمیسیون اروپا و سند توصیه‌های رسمی بود. در ۱۷ دسامبر ۲۰۰۴، در نشست سران اتحادیه اروپا اعلام شد که ترکیه معیارهای سیاسی را به‌طور کافی اجرا کرده‌است و مذاکرات رسمی الحاق از ۳ اکتبر ۲۰۰۵ آغاز خواهد شد (Nas.2011).

این روند در حوزه اصلاحات سیاسی اگرچه از سال ۲۰۱۶ بعد از کودتای نافرجام علیه اردوغان و تغییر سیستم حکومتی ار پارلمانی به ریاست جمهوری و همچنین بروز برخی بحران‌های اقتصادی، برگزیت و رشد راست‌گرایی و پوپولیسم در اروپا در قالب رشد اقتدارگرایی متوقف شد و عضویت ترکیه در اتحادیه اروپایی را بیش از پیش دچار ابهام کرد اما در فاصله ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۵ اثرات مثبت سیاسی و اقتصادی خود را در جامعه ترکیه گذاشت. ترکیه در پی اصلاحات سیاسی صورت گرفته در قامت یک نظام سیاسی دموکراتیک با استانداردهای بالای حقوق بشری مطرح گردید و این مساله توسعه و ثبات سیاسی در ترکیه تقویت کرد. شرایطی که به طور طبیعی به روند اصلاحات و توسعه اقتصادی در ترکیه کمک شایانی نمود و جایگاه بین‌المللی آن را به لحاظ سیاسی تقویت نمود. شرایطی که در طول یک دهه گذشته روندی معکوس را تجربه کرده و به طور طبیعی اثرات منفی بر روند توسعه اقتصادی ترکیه گذاشته‌است. اما نقطه ثقل توسعه اقتصادی ترکیه، تا حد زیادی مدیون شرایط و الزامات اتحادیه اروپایی است. ترکیه از زمانی که مناسبات اقتصادی و تجاری خود را اروپا شروع کرد (دهه ۱۹۶۰) تاکنون رویکردها و راهبردهای اقتصادی خود را با استانداردهای اروپا و اتحادیه اروپا تطبیق داده است.

۵. بحث و تحلیل

از سال ۱۹۸۰، اقتصاد ترکیه تحت تأثیر اصلاحات گسترده‌ای قرار گرفت که به تغییرات ساختاری عمیقی در بخش‌های مختلف اقتصادی منجر شد. مبنا و بستر این اصلاحات، شرایط و الزاماتی بود که اتحادیه اروپایی برای پذیرش اعضای جدید در حوزه اقتصادی تعیین کرده بود. این شرایط و الزامات از سال ۱۹۹۹ و بعد از پذیرش رسمی درخواست ترکیه برای عضویت به صورت رسمی به ترکیه ابلاغ گردید. محور اساسی این اصلاحات تقویت مالکیت خصوصی در قوانین و نهادهای رسمی کشور، آزادسازی

اقتصادی، آزادسازی مناسبات تجارت خارجی، رشد اقتصادی پایدار، کاهش کسری تجاری و بودجه ای دولت، مهار تورم و استقلال بانک مرکزی بود که در قالب سیاست های کلان تعدیل ساختاری، آزادسازی اقتصادی و خصوصی سازی به ترکیه ابلاغ گردید. برخی از این سیاست ها مانند آزادسازی تجاری و مهار تورم و کسری بودجه قبلا و در قالب قراردادهای همکاری ترکیه و نهادهای اقتصادی و تجاری اروپایی ابلاغ و اجرا شده بود. دولت ترکیه در راستای اجرای این سیاستها و تسهیل فرایند عضویت در اتحادیه اروپایی از دهه ۱۹۹۰، اصلاحات گسترده ای را در حوزه اقتصادی به مرحله اجرا گذاشت. محور اصلی اصلاحات اقتصادی ترکیه موارد زیر را شامل می گردد

خصوصی سازی و کاهش مداخله دولت: یکی از مهم ترین اقدامات این دوره، خصوصی سازی شرکت های دولتی بود که منجر به افزایش بهره وری و رقابت در بازار شد. شرکت های بزرگی که پیش تر تحت مدیریت دولت بودند، به بخش خصوصی واگذار شدند که این امر منجر به بهبود کارایی و افزایش نوآوری در تولید و خدمات شد.

آزادسازی تجارت خارجی: ترکیه در این دوره تعرفه های گمرکی را کاهش داد و از یک اقتصاد بسته به سمت یک اقتصاد صادرات محور حرکت کرد. این روند باعث افزایش تعاملات تجاری ترکیه با اروپا، آسیا و خاورمیانه شد.

جذب سرمایه گذاری خارجی: دولت ترکیه قوانین و مقرراتی را به تصویب رساند که باعث افزایش جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی شد. سرمایه گذاران خارجی با مشاهده پتانسیل رشد اقتصادی ترکیه، به سرمایه گذاری در بخش های مختلف از جمله صنعت، زیرساخت و فناوری اطلاعات ترغیب شدند.

رشد بخش های تولیدی: بخش صنعتی توانست سهم قابل توجهی از تولید ناخالص داخلی را به خود اختصاص دهد. صنایعی همچون خودروسازی، الکترونیک، نساجی و فولاد به عنوان موتورهای رشد اقتصادی عمل کردند.

رشد بهره وری نیروی کار: افزایش دسترسی به فناوری های نوین و بهبود مهارت های نیروی کار به رشد بهره وری کمک کرد. دولت سرمایه گذاری های گسترده ای در آموزش نیروی کار و توسعه مراکز تحقیقاتی انجام داد.

سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها: توسعه شبکه‌های حمل‌ونقل، مخابرات و انرژی به افزایش ظرفیت تولید و صادرات منجر شد. احداث بزرگراه‌ها، خطوط ریلی و توسعه بنادر از جمله پروژه‌های زیرساختی مهم در این دوره بود.

مدرن‌سازی و مکانیزاسیون کشاورزی: استفاده از فناوری‌های جدید منجر به افزایش بهره‌وری در این بخش شد. استفاده از ماشین‌آلات پیشرفته، آبیاری مکانیزه و به‌کارگیری بذره‌های اصلاح‌شده از جمله این تحولات بودند.

افزایش صادرات محصولات کشاورزی: تشویق تولیدکنندگان به صادرات، ترکیه را به یکی از صادرکنندگان مهم محصولات کشاورزی در منطقه تبدیل کرد محصولاتی همچون میوه، سبزیجات و زیتون از صادرات مهم این کشور به اروپا و آسیا به شمار می‌روند.

کاهش موانع تجاری: این کشور با امضای توافق‌نامه‌های تجاری مختلف، تعامل خود را با اقتصاد جهانی افزایش داد. عضویت در سازمان تجارت جهان و توافقات تجاری با کشورهای خاورمیانه و آسیا نیز از جمله اقدامات مهم این دوره بودند.

تمرکز بر صادرات صنعتی: ترکیه از کشوری که عمدتاً متکی به صادرات محصولات کشاورزی بود، به یک کشور صنعتی با صادرات گسترده محصولات تولیدی تبدیل شد. صادرات محصولاتی مانند خودرو، پوشاک، لوازم خانگی و فولاد افزایش چشمگیری یافت (OECD, 2019). اصلاحات اقتصادی بالا اگرچه به صورت تدریجی و بعضاً با هزینه‌ها و بیم و امیدهای فراوان محقق شد اما عملاً زمینه عضویت ترکیه در اتحادیه اروپایی را تا سال ۲۰۲۵ فراهم نساخته و حتی با توجه به برخی روندها و چالش‌های سیاسی میان اتحادیه اروپا و ماجراجویی‌های سیاسی و امنیتی ترکیه در داخل این کشور و همچنین منطقه آسیای غربی و آسیای مرکزی و قفقاز در پرتو احیای امپراطوری عثمانی، این مهم در یک دهه اخیر تضعیف نیز شده، با این وجود ترکیه در مسیر یک قدرت اقتصادی بزرگ قرار گرفت و به عنوان یک قدرت نوظهور اقتصادی شناخته شد. شرایطی که برای اتحادیه اروپا نیز مطلوب به نظر می‌رسد. ثمرات اصلاحات اقتصادی مورد نظر اتحادیه اروپایی در ترکیه در موارد زیر هویدا می‌گردد

– رشد پایدار اقتصادی، ترکیه امروز نوزدهمین اقتصاد بزرگ جهان است و عضوی از گروه ۲۰ محسوب می‌شود. (IMF, 2023) ترکیه با جمعیت تقریبی ۸۳ میلیون نفری، ترکیه هم به‌عنوان یک فرصت و هم به‌عنوان یک تهدید برای اقتصاد اتحادیه اروپا تلقی می‌شود. جمعیت بالای آن پس از آلمان، بیشترین قدرت رأی‌دهی را در شورای اروپا و پارلمان اروپا خواهد داشت. از سوی دیگر، ترکیه هنوز دارای

مناطق روستایی و توسعه نیافته است که می تواند خطر مهاجرت غیرمهاجرانه به غرب را ایجاد کند. با این حال، ۸۳ میلیون مصرف کننده جدید در بازار اتحادیه اروپا و جمعیت جوان و پویا از مزایای بالقوه این پیوستن محسوب می شوند.

- سرمایه گذاری خارجی؛ بر اساس داده های موجود، سرمایه گذاری مستقیم خارجی در ترکیه از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۴ به طور متوسط ۸۰۵ میلیون دلار در ماه بوده است که بیشترین مقدار آن ۶.۵ میلیارد دلار در مه ۲۰۰۶ و کمترین مقدار آن ۴۶ میلیون دلار در اکتبر ۲۰۰۵ بوده است. ترکیه از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۲۵ تحولات مهمی در جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی تجربه کرده است. سیاست های آزادسازی اقتصادی و اصلاحات ساختاری منجر به افزایش جذابیت این کشور برای سرمایه گذاران خارجی شد. در سال های اخیر، ترکیه تلاش کرده است تا با بهبود فضای کسب و کار و ارائه مشوق های مختلف، سرمایه گذاران خارجی را جذب کند. در ماه مه ۲۰۲۴، ترکیه ۱.۷ میلیارد دلار سرمایه گذاری مستقیم خارجی جذب کرد که نشان دهنده رونق در بخش های مختلف از جمله حمل و نقل، انبارداری و املاک و مستغلات است (UNCTAD.2024).

- بهبود فضای کسب و کار: فضای کسب و کار در ترکیه طی دهه های اخیر تحولات قابل توجهی را تجربه کرده است. شاخص سهولت انجام کسب و کار بانک جهانی، که محیط کسب و کار کشورها را ارزیابی می کند، نشان دهنده بهبود مستمر ترکیه در این زمینه است. در سال ۲۰۱۷، ترکیه در رتبه ۶۹ از میان ۱۹۰ کشور قرار داشت. این رتبه در سال ۲۰۱۸ به ۶۰ و در سال ۲۰۱۹ به ۴۳ ارتقا یافت. این روند صعودی نشان دهنده بهبود ۲۷ رتبه ای در مدت دو سال است که ترکیه را در میان کشورهای با پیشرفت قابل توجه در محیط کسب و کار قرار داده است. در سال ۲۰۱۹، ترکیه با ارتقای ۱۰ رتبه ای، به رتبه ۳۳ در میان ۱۹۰ کشور دست یافت. این پیشرفت ترکیه را در میان ۱۰ کشور برتر از نظر بهبود شاخص سهولت کسب و کار قرار داد و تنها کشور اروپایی در این فهرست بود (World bank. 2019).

- رقابت پذیری؛ شاخص رقابت پذیری جهانی (Global Competitiveness Index) که توسط مجمع جهانی اقتصاد (World Economic Forum) منتشر می شود، معیاری برای سنجش توانایی کشورها در فراهم کردن شرایط مناسب برای رشد اقتصادی پایدار است. این شاخص بر اساس مجموعه ای از عوامل مانند نهادها، زیرساخت ها، ثبات اقتصاد کلان، بهداشت، آموزش، کارایی بازارها، توسعه بازار مالی، آمادگی فناوری، اندازه بازار، پیچیدگی کسب و کار و نوآوری محاسبه می شود. با توجه به اطلاعات موجود، ترکیه در سال های اخیر در شاخص رقابت پذیری جهانی جایگاه های متفاوتی را تجربه کرده است.

به عنوان مثال، بر اساس گزارش مجمع جهانی اقتصاد در سال ۲۰۱۷، ترکیه در رتبه ۵۳ جهان قرار داشت. این رتبه‌بندی نشان‌دهنده بهبود نسبی در مقایسه با سال‌های قبل بود. در سال‌های بعد، ترکیه تلاش‌های متعددی برای بهبود زیرساخت‌ها، تقویت نهادها و افزایش کارایی بازارها انجام داد. این اقدامات منجر به بهبود نسبی در برخی از شاخص‌های رقابت‌پذیری شد. در سال ۲۰۱۹، ترکیه در شاخص رقابت‌پذیری جهانی رتبه ۶۱ را در میان ۱۴۱ کشور کسب کرد. این رتبه‌بندی نشان‌دهنده چالش‌های ترکیه در برخی حوزه‌ها مانند ثبات اقتصاد کلان و بازارهای مالی بود. با این حال، ترکیه در بخش‌هایی مانند اندازه بازار عملکرد بهتری داشت. (World Economic Forum, 2019).

- آزادی اقتصادی؛ جایگاه ترکیه در شاخص‌های آزادی اقتصادی بنیاد هریتیج و مؤسسه فریزر نشان‌دهنده تلاش‌های این کشور برای بهبود محیط اقتصادی خود است. با این حال، نوسانات در امتیاز و رتبه ترکیه نشان می‌دهد که برای دستیابی به پیشرفت پایدار، نیاز به اصلاحات مداوم در سیاست‌های اقتصادی و تقویت نهادهای مرتبط وجود دارد. بر اساس گزارش سالانه شاخص آزادی اقتصادی، رتبه ترکیه در جهان در سال ۱۹۹۵ رتبه ۶۰ را داشته که این رتبه در سال ۲۰۲۴ به ۵۸ بهبود یافته است. بر اساس گزارش بنیاد هریتیج فرایند آزادی اقتصادی ترکیه با توجه به رشد آزادی اقتصادی در دیگر کشورها روندی روبه رشد داشته است. (THE HERITAGE FOUNDATION, 2025).

- توسعه انسانی؛ از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۱، ترکیه پیشرفت‌های قابل توجهی در شاخص توسعه انسانی داشته است. بر اساس گزارش‌های برنامه توسعه ملل متحده UNDP، نمره توسعه انسانی ترکیه از ۰.۵۷۹ در سال ۱۹۹۰ به ۰.۸۳۸ در سال ۲۰۲۱ افزایش یافته است، که نشان‌دهنده بهبود مستمر در ابعاد مختلف توسعه انسانی است. رتبه ترکیه در گزارش جهانی توسعه انسانی از ۷۲ در سال ۲۰۱۵ به ۴۸ در ۲۰۲۴ ارتقا یافته است.

- مدیریت نرخ تورم؛ نرخ تورم در ترکیه از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۴ نوسانات قابل توجهی را تجربه کرده که تحت تأثیر سیاست‌های اقتصادی، تغییرات سیاسی و تحولات جهانی بوده است. در دهه ۱۹۹۰، ترکیه با نرخ‌های تورم دو رقمی بالا مواجه بود که در برخی سال‌ها به بیش از ۷۰ درصد نیز می‌رسید. این وضعیت عمدتاً ناشی از بی‌ثباتی سیاسی و سیاست‌های مالی نامناسب بود. با آغاز دهه ۲۰۰۰ و اجرای اصلاحات اقتصادی، نرخ تورم به تدریج کاهش یافت و در سال ۲۰۰۴ به حدود ۱۰ درصد رسید. این روند کاهشی تا اواسط دهه ۲۰۱۰ ادامه داشت و نرخ تورم در محدوده تک‌رقمی باقی ماند. با این حال،

از سال ۲۰۱۸ به بعد، ترکیه دوباره با افزایش نرخ تورم مواجه شد که به بیش از ۲۰ درصد رسید و این شرایط تا ۲۰۲۴ ادامه یافته است (IMF.2024).

- مبارزه با فساد؛ ترکیه در دو دهه گذشته در مبارزه با فساد با نوساناتی مواجه بوده است. در حالی که در اوایل دهه ۲۰۰۰ پیشرفت‌هایی حاصل شد، اما از سال ۲۰۱۳ به بعد، امتیاز شاخص ادراک فساد این کشور کاهش یافته است. برای بهبود وضعیت، ترکیه نیازمند تقویت نهادهای دموکراتیک، افزایش شفافیت، تضمین استقلال قوه قضائیه و رسانه‌ها، و اجرای مؤثر قوانین ضدفساد است

- رشد تجارت خارجی: در دهه ۱۹۹۰، ترکیه با اجرای اصلاحات اقتصادی و آزادسازی تجارت، توانست صادرات و واردات خود را به‌طور قابل توجهی افزایش دهد. بر اساس داده‌های سازمان جهانی تجارت، صادرات کالاهای ترکیه از ۱۳ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۰ به ۲۵۴ میلیارد دلار و واردات به ۳۶۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۳ رسید. (WTO.2023)

- توسعه صنعت گردشگری: صنعت گردشگری ترکیه از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۴ تحولات چشمگیری را تجربه کرده و به یکی از ارکان اصلی اقتصاد این کشور تبدیل شده است. این صنعت نه تنها به‌عنوان منبع مهمی برای درآمدهای ارزی عمل کرده، بلکه سهم قابل توجهی در تولید ناخالص داخلی و ایجاد اشتغال داشته است. در سال ۲۰۲۲، صنعت گردشگری ترکیه بیش از ۱۱٪ از کشور را تشکیل داد و بیش از ۴۶ میلیارد دلار درآمد کسب کرد (TUIK-Turkish Statistical Institute. 2022).

با این شرایط و نمادهای اقتصادی، تحولات اقتصادی ترکیه طی چهار دهه گذشته را نمی‌توان صرفاً در قالب اصلاحات داخلی یا تصمیم‌گیری‌های مستقل دولت‌های این کشور تحلیل کرد، بلکه این فرآیند باید در چارچوب نظریه‌های منطقه‌گرایی نوین و مشروط‌سازی اتحادیه اروپا بررسی شود. بر اساس نظریه منطقه‌گرایی نوین، همگرایی منطقه‌ای دیگر صرفاً به همکاری‌های تجاری محدود نمی‌شود، بلکه شامل انتقال تدریجی هنجارها، ساختارها و نهادهای اقتصادی و حکمرانی نیز هست. از سوی دیگر، نظریه مشروط‌سازی اتحادیه اروپا تأکید می‌کند که کشورهای نامزد عضویت، برای همگرایی نهادی و نهایتاً کسب عضویت، ناگزیر از تطبیق با مجموعه‌ای از الزامات اقتصادی، حقوقی و ساختاری هستند که از سوی اتحادیه دیکته می‌شود. ترکیه از دهه ۱۹۸۰، در مسیر اصلاحات اقتصادی گسترده‌ای قرار گرفت که به‌صورت تدریجی، ساختار اقتصاد کشور را از یک اقتصاد درون‌گرا و مبتنی بر حمایت‌گرایی، به اقتصادی برون‌گرا، رقابتی و بازارمحور تبدیل کرد. این روند به‌ویژه پس از رسمی شدن درخواست عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا در سال ۱۹۹۹ و پذیرش آن از سوی اتحادیه، شتاب گرفت. از این تاریخ

بعده، ترکیه درگیر یک فرآیند سیستماتیک انطباق با استانداردهای اقتصادی اتحادیه شد که می‌توان آن را مصداقی عینی از سیاست مشروط‌سازی دانست.

تحلیل شاخص‌های کلان اقتصادی ترکیه نشان می‌دهد که اجرای این الزامات اگرچه به عضویت نهایی منجر نشده، اما زمینه‌ساز رشد اقتصادی پایدار و ارتقای جایگاه ترکیه به‌عنوان یک قدرت نوظهور اقتصادی شده‌است. همچنین، تحولات ساختاری در بخش‌هایی نظیر خصوصی‌سازی، تجارت آزاد، اصلاح قوانین رقابتی، مدرن‌سازی زیرساخت‌ها، رشد بخش صنعت و کاهش موانع تجاری، همگی در چارچوب تعهدات و استانداردهای اتحادیه اروپا صورت گرفته‌اند. این اصلاحات، همان‌گونه که نظریه مشروط‌سازی بیان می‌کند، اغلب از طریق فشارهای نرم و پیوسته، مشوق‌های نهادی و انسجام ساختاری اتحادیه، به ترکیه تحمیل شده‌اند و با ایجاد انگیزه در سیاست‌گذاران، اصلاحات را در سطوح مختلف تسهیل کرده‌اند. (Colares & Durmuş, 2019) از منظر منطقه‌گرایی نیز، ترکیه حتی بدون عضویت رسمی، از طریق الحاق به اتحادیه گمرکی، پذیرش نظام تعرفه‌ای مشترک، و اجرای بخشی از مقررات بازار واحد اروپا، در عمل به بخشی از ساختار اقتصادی اتحادیه بدل شده‌است. این وضعیت نشان‌دهنده آن است که منطقه‌گرایی در عصر حاضر بیش از آنکه بر عضویت حقوقی متکی باشد، بر هم‌سویی عملی، نهادی و ساختاری استوار است. تجربه ترکیه بیانگر آن است که حتی بدون تحقق عضویت رسمی، پیوستگی به ساختارهای منطقه‌ای پیشرفته، می‌تواند نقش کلیدی در تحول اقتصادی و ارتقاء جایگاه کشورها در نظم اقتصادی جهانی ایفا کند.

نتیجه‌گیری

عضویت ترکیه در اتحادیه اروپایی، یکی از سخت‌ترین، طولانی‌ترین و پرهزینه‌ترین روندهای عضویت یک کشور در یک سازمان منطقه‌ای و بین‌المللی به‌شمار می‌رود. روندی که بیش از ۴۰ سال به طول کشیده و به مهم‌ترین و اصلی‌ترین دغدغه دولت و مردم کشور ترکیه تبدیل شده‌است تجربه اقتصادی و نهادی ترکیه طی چهار دهه اخیر، نمونه‌ای برجسته از تعامل هدفمند میان سیاست‌های توسعه‌گرای داخلی و چارچوب‌های منطقه‌ای و بین‌المللی است. این تجربه، به‌ویژه در قالب راهبرد پیوستگی به اتحادیه اروپا، الگوی خاصی از همگرایی ساختاری و مشروط‌سازی تدریجی را به نمایش می‌گذارد. دولت ترکیه از اوایل دهه ۱۹۸۰، با عبور از ساختار اقتصاد دولتی و درون‌گرا، مسیر جدیدی از توسعه را در پیش گرفت که نقطه کانونی آن، همگرایی با اقتصاد اروپا و دستیابی به عضویت در اتحادیه اروپا

بود. این هدف‌گذاری که از سوی دولت‌های مختلف - صرف‌نظر از گرایش سیاسی‌شان - دنبال شد، چارچوبی برای طراحی سیاست‌های اقتصادی، تنظیم قوانین و اجرای اصلاحات نهادی فراهم ساخت. هرچند تا سال ۲۰۲۵ عضویت رسمی ترکیه در اتحادیه اروپا تحقق نیافته و حتی در سال‌های اخیر روند آن تضعیف شده‌است، اما باید اذعان کرد که بخش مهمی از دستاوردهای اقتصادی این کشور در طول چهار دهه گذشته، حاصل اجرای الزامات، معیارها و استانداردهایی است که اتحادیه اروپا به‌عنوان پیش‌شرط‌های عضویت تعیین کرده‌است. این الزامات که در قالب مشروط‌سازی اقتصادی و نهادی اعمال شده‌اند، زمینه‌ساز تغییرات ساختاری بنیادین در ترکیه گردیده‌اند؛ از جمله خصوصی‌سازی بنگاه‌های دولتی، آزادسازی تجارت خارجی، استقلال نهادهای پولی، اصلاح سیاست‌های مالی، جذب سرمایه‌گذاری خارجی، بهبود زیرساخت‌ها، ارتقای شاخص‌های رقابت‌پذیری و رشد پایدار صادرات صنعتی. چارچوب نظری مقاله - که ترکیبی از منطقه‌گرایی نوین و نظریه مشروط‌سازی است - به‌خوبی توضیح می‌دهد که چگونه اتحادیه اروپا توانسته است بدون اعطای عضویت نهایی، نقش مؤثری در تحول ساختارهای اقتصادی ترکیه ایفا کند. در واقع، پیوستگی ساختاری به نهادها و قواعد اتحادیه اروپا باعث شده ترکیه حتی در غیاب عضویت رسمی، به‌صورت غیررسمی بخشی از معماری اقتصادی اروپا تلقی شود. این وضعیت از یک‌سو، موجب توانمندسازی اقتصادی و تثبیت جایگاه ترکیه به‌عنوان یک قدرت نوظهور اقتصادی شده و از سوی دیگر، نشان می‌دهد که اگر موانع سیاسی، فرهنگی و ژئوپلیتیکی - همچون مسئله قبرس، اختلافات هویتی و چالش‌های حقوق بشری - وجود نداشت، ممکن بود عضویت رسمی ترکیه نیز محقق گردد. تجربه ترکیه، به‌ویژه برای کشورهای در حال توسعه‌ای که در پی ارتقای جایگاه خود در اقتصاد جهانی هستند، واجد ارزش تحلیلی و سیاستی فراوان است. این تجربه اثبات می‌کند که اتخاذ راهبرد هدفمند برای الحاق به نهادهای بین‌المللی و منطقه‌ای، و بهره‌گیری از استانداردها و الزامات ساختاری آنان، می‌تواند موتور محرک اصلاحات داخلی و توسعه پایدار باشد. کشورهایی که بتوانند این منطق را در سیاست‌گذاری توسعه‌ای خود نهادینه کنند، خواهند توانست از ظرفیت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای تسریع روند رشد اقتصادی، اصلاح نهادی و ارتقای رقابت‌پذیری بهره‌برداری مؤثر داشته باشند.

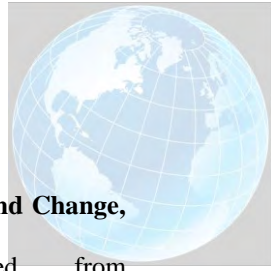

References

- برزگر، کیهان، و مختاری، بهروز. (۱۳۹۲). ابعاد، زمینه‌ها و چالش‌های عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا. *فصلنامه سازمان‌های بین‌المللی*، ۲، ۱۳۷-۱۶۰.
- رسولی، رضا. (۱۳۹۲). سیاست‌های توسعه منطقه‌ای ترکیه در فرایند انطباق با اتحادیه اروپا. *فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل*، ۲۱، ۶، ۱۳۹-۱۶۴.
- صولت، رضا، و قوام، عبدالعلی. (۱۳۹۵). بررسی چرایی موانع عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا بر اساس هویت و معیارهای ارزشی-هنجاری این اتحادیه. *رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، ۸، ۴۸، ۴۸-۶۷.
- عباس‌زاده فتح‌آبادی، مهدی. (۱۳۹۴). رویکردهای فرانویین ترکیه در راستای الحاق به اتحادیه اروپا. دومین کنفرانس علمی پژوهشی افق‌های نوین در علوم جغرافیا و برنامه‌ریزی، معماری و شهرسازی ایران. بازیابی شده از <https://civilica.com/doc/442387>
- کوهکن، علیرضا، و حسن‌پور سودرجانی، فروزان. (۱۴۰۰). عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا: چالش‌ها و الزامات. *دانش تفسیر سیاسی*، ۳، ۸، ۲۰-۳۵.
- معراجی، ابراهیم. (۱۳۹۹). تغییر رویکرد در سیاست خارجی ترکیه: از اتحادیه اروپا به خاورمیانه. *تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، ۱۷-۳۱.
- Aydın-Düzgit, S. (2012). **Constructions of European identity: Debates and discourses on Turkey and the EU**. Palgrave Macmillan.
- Baldwin, R. (2011). Trade and industrialization after globalization's second unbundling: How building and joining a supply chain are different and why it matters. **NBER Working Paper No. 17716**.
- Barysch, K. (2007). **Turkey and the EU: Can Turkey join the EU?** Centre for European Reform.
- Buzan, B. (1991). **People, states and fear: An agenda for international security studies in the post-cold war era**. Lynne Rienner Publishers.
- Buzan, B., & Wæver, O. (2003). **Regions and powers: The structure of international security**. Cambridge University Press.
- Buzan, B., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). **Security: A new framework for analysis**. Lynne Rienner Publishers.
- Colares, F., & Durmuş, T. (2019). TURK-SWITCH: The tariff-leverage and legal case for Turkey's switch from EU-Turkey Customs Union to FTAs with the European Union and beyond. **Journal of International Economic Law**, 22, 99-123.
- Dent, C. M. (2008). **East Asian regionalism**. Routledge.
- Ethier, W. J. (1998). The new regionalism. **The Economic Journal**, 108(449), 1149-1161.
- European Commission. (2016a). **Commission staff working document—Turkey 2016 report** (SWD(2016) 366 final). Brussels.
- European Commission. (2016b, December 16). European neighbourhood policy and enlargement negotiations. Retrieved from <https://europa.eu>
- Fawcett, L. (2004). Exploring regional domains: A comparative history of regionalism. **International Affairs**, 80(3), 429-446.

- The Heritage Foundation. (2025). **Index of economic freedom**. Retrieved from <https://www.heritage.org>
- Kimura, F. (2006). International production and distribution networks in East Asia: Eighteen facts, mechanics, and policy implications. *Asian Economic Policy Review*, 1(2), 326–344.
- Killick, T. (1998). **Aid and the political economy of policy change**. London: ODI.
- Kıbrıs, A., & Müftüler-Baç, M. (2011). The accession games: A comparison of three limited-information negotiation designs. *International Studies Perspectives*, 12, 399–427.
- Kramer, H. (2000). **A changing Turkey: The challenge to Europe and the United States**. Brookings Institution Press.
- Müftüler-Baç, M. (1998). **Turkey's relations with a changing Europe**. Manchester University Press.
- Nas, C. (2011). A stumbling accession process under new conditions. In Ö. Z. Oktav (Ed.), **Turkey in the 21st century: Quest for a new foreign policy** (pp. 159–184). London: Routledge.
- OECD. (2019). **OECD economic outlook—Turkey, Issue 2**, 216–218.
- Öniş, Z. (2008). Turkey–EU relations: Beyond the current stalemate. *Insight Turkey*, 10(4), 35–50.
- Öniş, Z. (2018). Turkey and the EU after the 2016 refugee deal: A troubled relationship in turbulent times. *Journal of Common Market Studies*, 56(1), 27–39.
- Papakostas, N. (2012). Deconstructing the notion of EU conditionality as a panacea in the context of enlargement. *L'Europe en Formation*, 364(2), 215–235.
- Rodrik, D. (2008). The real exchange rate and economic growth. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2008(2), 365–412.
- Schimmelfennig, F. (2008, July). Entrapped again: The way to EU membership negotiations with Turkey. *UCD Dublin European Institute Working Paper*, 10–21.
- Schirm, S. A. (2002). **Globalization and the new regionalism: Global markets, domestic politics and regional cooperation**. Polity Press.
- Smith, K. (1997). The use of political conditionality in the EC/EU's relations with third countries: How effective? EUI SPS, Cadmus, European University Institute Research Repository.
- Smith, K. (2005). **Enlargement and European governance: The case of Turkey**. Routledge.
- Stiglitz, J. E. (2017). **Globalization and its discontents revisited: Anti-globalization in the era of Trump**. W.W. Norton & Company.
- Tocci, N. (2005). Europeanization in Turkey: Trigger or anchor for reform? *South European Society and Politics*, 10(1), 73–83.
- Tocci, N. (2014). Turkey and the EU: A comparative analysis of accession processes. *Journal of European Integration*, 36(5), 365–380.
- TUIK - Turkish Statistical Institute. (2022). **Foreign trade statistics, total import and export**. Retrieved from <https://www.tuik.gov.tr>
- UNCTAD. (2024). **World investment report 2024**. Retrieved from <https://unctad.org>
- UNDP. (2024). **Human development reports**. Retrieved from <https://www.undp.org>
- Venables, A. J. (2003). Winners and losers from regional integration agreements. *The Economic Journal*, 113(490), 747–761.

- Wade, R. H. (2018). The developmental state: Dead or alive? **Development and Change**, 49(2), 518–546.
- World Bank. (2019). **Doing business 2019**. Retrieved from <https://archive.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2019>
- World Bank. (2020, March). **World Bank open data**. Retrieved from https://databank.worldbank.org/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=TUR
- World Economic Forum. (2019). **Global competitiveness index 2019**. Retrieved from <https://www.weforum.org/publications/global-competitiveness-report-2019/>
- Yilmaz, H. (2017). Democratization, Europeanization, and Turkey's EU membership bid. **Turkish Studies**, 18(2), 245–263.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی